

ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА
ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 81'42

Т. О. Бехта

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка

ЛІНГВІСТИЧНІ МОДЕЛІ ТЕКСТОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розкрито тенденцією переходу від вивчення тексту як інтегрованої структури до аналізу тексту як комунікативної системи у спектрі новітніх лінгвістичних моделей комунікування. Простежено комунікативні складники – повідомлення, код, канал – у взаємозв'язку з чинниками комунікації, функціями мови та соціокультурним контекстом дійсності.

Ключові слова: лінгвістична модель, комунікація, текстова комунікація, канал, код, повідомлення, чинники комунікації, функції мови.

Постановка проблеми. Одним із найбільших досягнень у визначенні науки про комунікацію на початку XXI століття стала Міжнародна енциклопедія комунікації (International Encyclopedia of Communication) у 12 томах (2008 р.) за редакцією В. Донзбаха (W. Donsbach). Вона засвідчила вагомий внесок у встановленні зв'язку між міриадами об'єктів науки про спілкування. Нині теорії і моделі комунікації, текстової зокрема, охоплюють сферу наукових студій, пов'язаних з аналізом складників комунікації: повідомлень (messages), кодів (codes) і каналів (channels) [19, с. 10]. Усі три складники тісно переплетені і перебувають у нерозривній взаємодії комунікативних зв'язків: канал комунікації пов'язаний з аналізом комунікативних технологій, вербальним, невербальним і візуальним типом передачі повідомлень комунікації. Код виконує різні функції, які асоціюються з різномітними типами комунікації – вербальною, невербальною і особливо візуальною, пов'язаною з різними комунікативними технологіями [19, с. 223–240]. Усі три складники по-своєму експлікують свій потенціал у різних комунікативних моделях.

Актуальність наукової розвідки лежить у площині досі нез'ясованих інновацій, пов'язаних з актуальним вивченням дієвості мови у нових

умовах комунікування у час новітніх технічних революцій. Тому існує потреба інтегрованого аналізу вербального й візуального сприйняття текстової комунікації. Стрімкий ріст обсягів візуальної інформації й усвідомлення ролі інтегрованих засобів різних семіотичних кодів виправдовує пошуки новітніх лінгвістичних моделей комунікації й адаптацію уже наявних моделей (докладно розписаних у теоретичному зрізі в монографії М. Макарова «Основи теории дискурса») [10, с. 33–40] задля адекватного наукового аналізу розмаїтих неоднорідних комунікативних повідомлень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміни понятійної сфери лінгвістики шляхом вивчення дискурсної діяльності людини потребують перегляду й реінтерпретації моделей комунікації у текстах різних функціональних стилів, зокрема напрацьованими представниками Московської школи теорії тексту й комунікативної лінгвістики професора Г. Колшанського. За даними останніх досліджень [6, с. 13–33; 7, с. 5–27; 11, с. 24–32; 12, с. 50–57; 14, с. 88–97; 17, с. 6–38] під час текстового комунікування між творцем тексту і його одержувачем відбувається обмін знаннями, які втілені у їхній свідомості в моделях різноманітних типів. Утім, теперішній текст, зважаючи на його мультимодальний характер, може бути тріадним засобом текстового комунікування: вербальним, невер-

бальним, візуальним, котрий сприймає одержувач. Останній будує відповідну модель на тлі концептуальної системи, якою він керується на момент сприйняття тексту комунікування. Існування протиріччя між складною багатовимірною структурою вербалізованої моделі та лінійним характером мовлення (тексту) провадить до унеможливлення одномоментної передачі текстового комунікативного акту: виникає потреба формування нової моделі, через ословлення якої і відбувається творення тексту. А це, як справедливо зауважує А. Бернацька, потребує «синтезу мовних засобів спілкування з немовними, студій їхньої організації у єдиному процесі і тексті як його результаті» [4, с. 104–110].

Мета статті – описати тенденцію переходу від вивчення тексту як інтегрованої структури до аналізу тексту як комунікативної системи у спектрі новітніх лінгвістичних моделей комунікування.

Виклад основного матеріалу. У комунікативній лінгвістиці виокремлюють три моделі комунікації – *інформаційно-кодovu* (передача повідомлення через кодові сигнали каналами зв'язку, де мовець (творець усного чи писемного дискурсу) зумисне відправляє слухачеві/читачеві певну думку); *інференційну* (ґрунтується на принципі виводимості знання); *інтераційну* (відбувається як демонстрація смислів) [10, с. 33–40]. Для дослідження дискурсу важлива інтераційна модель комунікації, де інтерпретація є головним призначенням спілкування між співбесідниками та, безумовно, критерієм її успіху. В ній важливим чинником є фонові знання – ситуативна прив'язаність, соціально-культурний контекст. Сукупність знань у тексті подана сукупністю моделей і становить відповідну семантичну інформацію, яка, у свою чергу, відображає уявлення автора про соціокультурні умови комунікування.

За нашими спостереженнями, аналіз лінгвістичних моделей текстової комунікації спонукає до розмежування лінійного і нелінійного підходів до їхньої будови, які, відповідно, репрезентують мову. У цьому розумінні показові дві моделі комунікації – лінійна (монологічна) модель Р. Якобсона і нелінійна (діалогічна) модель М. Бахтіна. Принагідно зауважимо, що функціональний аналіз мови у моделі Ф. де Соссюра, як і в моделі Р. Якобсона, поданий із позицій одного мовця, повідомлення якого повністю залежить тільки від його інтенцій і передається в одному напрямі [1, с. 468–472; 15, с. 193–231]. Шість функцій мови (*емотивна, референційна, поетична, фатична, металінгвістична, конативна*) за Р. Якобсоном, корелюють із «шістьма конститутивними чинниками вербальної комунікації» – (*адресант, контекст, повідомлення, контакт, код, адресат*) [15, с. 198]. Адже коли (наприклад, у лінгвопрагматичній термінології) адресант відправляє повідомлення адресату, воно вимагає контексту, коду і контакту. Ці шість чинників співвідносні із шістьма функціями мови:

Модель комунікації М. Бахтіна принципово відрізняється від запропонованої моделі Р. Якобсона (див. рис. 1.): тут будь-яке висловлення водночас скероване і вперед на слухача/читача, немовби передбачаючи майбутню відповідь, і назад на попереднє висловлення як репліка-відповідь на нього. Такі міркування М. Бахтіна є суттєвими для адекватного розуміння перебігу комунікативних актів: по-перше, неодмінною ознакою будь-якого висловлення є його адресованість (без слухача/читача немає мовця, без адресата немає адресанта); по-друге, будь-яке висловлення у трибі комунікації набуває смислу тільки в соціокультурному контексті, у конкретний час і в конкретному місці. Тобто «таке висловлення – хронотопне» [3, с. 245–280].

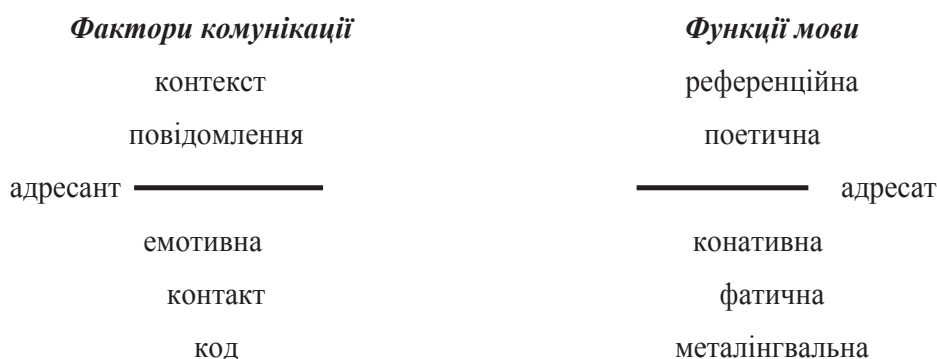

Рис. 1. Конститутивні чинники комунікації

Кожен компонент моделі комунікації виконує свою функцію. Серед них особливе місце посідає контекст – лінгвальний матеріал, що передує та йде слідом за словом або реченням [20, с. 45]. Із позицій дискурсноорієнтованого підходу контекст – це ситуація, що оточує висловлення. Терміном контекст послуговуються у широкому та вузькому значенні. У вузькому розумінні він стосується знання чинників поза певним текстом, у широкому – знань цих чинників, а також знань інших частин тексту [16, с. 24]. Такої ж думки дотримується і Н. Трошина, наголошуючи на двох аспектах контексту. Широкий (або прагмастилістичний) контекст формується на основі таких прагматичних факторів, як: фонові знання інтерпретатора (*культурні, історичні, психологічні, ситуативні*); прагматична інформація, закладена у соціокультурному контексті, що виявляється у стилістичних рисах лінгвальних одиниць, залучених у комунікативний акт. Вузький (або вербальний) контекст реалізується через лінгвальні одиниці та конструкції, які використані адресантом задля маніфестації своїх інтенцій [13, с. 83–84]. Можливість аналізу комунікативних рис мови полягає у тому, що здійснення інтерпретації усіх повідомлень відбувається через зведення їх до «загального найменування» завдяки «загальним знанням» та «конкретності вказівки» [9, с. 12].

Вивчення комунікативного складника тексту також сприяє дослідженню способів організації його інформаційного змісту. «Зміст тексту – це семантичний комплекс, який виникає у мисленні автора відповідно до задуму, мети та умов комунікації» [2, с. 13]. Саме зміст, яким обмінюються люди у процесі спілкування, визначає гносеологічну цінність комунікативного акту. «Комунікація та інформація – дві сторони одного і того ж явища» [8, с. 5]. Тобто йдеться про два аспекти мовленнєвого акту, що належать до найпоширенішого поділу мовних функцій на дві базові – комунікативну і когнітивну, в яких виявляється соціальна природа мови та людини як її носія.

Правильно складений літературно-художній текст – це організована цілісна структура, побудована відповідно до плану та мети автора-письменника [18, с. 284], який прогнозує і надає у тексті фонову інформацію для читацької аудиторії. У побудові репрезентації запланованого у тексті повідомлення письменник і читач виходять за його рамки. Читач використовує текст як базу даних для накопичення гіпотез стосовно того, про що в ньому йдеться, та оцінює її відповідно до своїх знань, робить висновки, нагромаджує припущення щодо подальшого розгортання текстового змісту і структури [18, с. 286].

У такій інтерактивній діяльності читач використовує два типи знань: загальні знання про природу світу та *концептуалізації* про світ, що сформувались у результаті попереднього читацького досвіду. Різноманітні дослідження як у галузі штучного інтелекту, так і в когнітивній психології показали, що загальні знання відіграють важливу роль у розумінні навіть простих речень та текстів. Наші знання про світ дозволяють розуміти еліптичні посилання на те, про що ми вже знаємо. Другий тип знань – *концептуалізації* – використовується читачем стосовно того, як працює передача інформації. Схематично завдання читача й автора у писемній текстовій комунікації можна показати так (рис. 2).

Письменник відбирає та організовує пропозиції для включення у текст відповідно до вимог жанру, передбачаючи наявність певних знань у читача [18, с. 287]. Він очікує на взаємодію тексту з інтерпретаційними навичками читача, його базою знань, завдяки чому той зможе відтворити у своїй уяві все, що передбачив автор. Завдання автора-письменника – надати достатню кількість правильно організованої інформації.

Письменник відбирає та організовує пропозиції для включення у текст відповідно до вимог жанру, передбачаючи наявність певних знань у читача [18, с. 287]. Він очікує на взаємодію тексту з інтерпретаційними навичками читача, його базою знань, завдяки чому той зможе відтворити у своїй уяві все, що передбачив автор. Завдання автора-письменника – надати достатню кількість правильно організованої інформації.

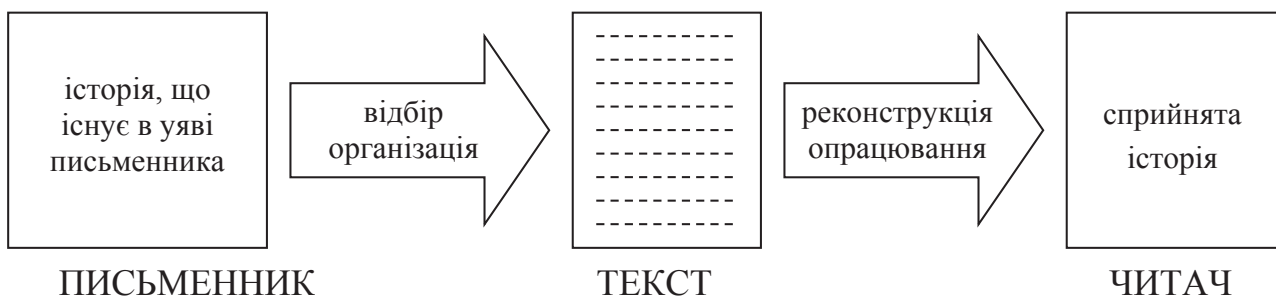

Рис. 2. Схематична репрезентація завдань читача і письменника у писемній комунікації

мації, що має привести читача до сприйняття запланованого повідомлення. Завдання читача – використати текст, щоб відтворити це повідомлення. Про що вже йшлося вище. На основі теорії про роль знань в опрацюванні зовнішніх даних виникли такі поняття, як *схеми, скрипти, сценарії, фрейми*. Хоча існують кваліфікаційні відмінності між цими поняттями, всі вони використовуються для опрацювання мови.

Широкий спектр функцій компонентів спілкування між людьми призводить до різного тлумачення однакових мовних висловлень у різних ситуаціях. Текст як словесне вираження комунікативного акту може ефективно вплинути на одержувача тоді, коли сподівання і творця тексту, і його одержувача достатньою мірою збігаються. У різних культурах виникає система правил структурування тексту, що дає змогу обмежувати варіативність його сприйняття. Спроби віднайти універсальні закони подання системи колективних знань про світ та їх адаптацію до вже відомої інформації робили ще античні філософи. У наш час С. Гусев звертає увагу на стандартну організацію давніх текстів та використання «мови формул», що полегшує спілкування і забезпечує однакове розуміння текстів усіма членами суспільства [5, с. 33]. Стереотипні взірці комунікативних одиниць перебувають у центрі студій когнітивної лінгвістики. Причиною звернення до когнітивного моделювання стали зміни в лінгвістиці у 70-ті рр. ХХ століття, які спричинили перегляд фундаментальних положень філологічної науки у ракурсі новітньої, когнітивно-дискурсної парадигми. У цій парадигмі актуальними є питання моделювання емпіричного знання у вигляді категорійних структур.

Висновки і пропозиції. Отже, теперішній текст розглядаємо на кшталт інструкції для складання лінгвістичної моделі комунікації, яка відповідає задуму творця тексту (відправника інформації) передати частину свого досвіду та намірам одержувача інформації (слухача/читача) цей досвід сприйняти. Завдяки лінгвістичним моделям текстова комунікація стає повноцінною за умови знань чи розуміння коду творця тексту. Значною мірою кодова своєрідність прогнозується соціокультурним контекстом. А отже, параметри комунікації і вибір коду задаються соціальним становищем і культурою, попереднім досвідом, зацікавленістю, а також системою дійсності, яка змальовується у тексті.

Список використаної літератури:

1. Антологія світової літературної критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
2. Аспекты общей и частной лингвистической теории текста : [монография]. – М. : Наука, 1982. – 192 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
4. Бернацкая А.А. К проблеме «креолизации» текста: история и современное состояние / А.А. Бернацкая // Речевое общение: Специализированный вестник [Краснояр. гос. ун-т] ; под ред. А.П. Сковородникова. – 2000. – Вып. 3(11). – С. 104–110.
5. Гусев С.С. Метафизика текста. Коммуникативная логика / С.С. Гусев. – СПб : ИЦ «Гуманитарная академия», 2008. – 352 с.
6. Каменская О.Л. Текст и коммуникация : [учеб. пособ. для ин-тов и фак-тов иностр. яз.] / О.Л. Каменская – М. : Высш. шк., 1990. – С. 13–33.
7. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И.М. Колегаева. – Одесса : Ред.-изд. отдел упр-ния по печати, 1991. – С. 5–27.
8. Колшанский Г.В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте / Г.В. Колшанский // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 5–31.
9. Комиссаров В.Н. Некоторые методологические аспекты коммуникативной лингвистики / В.Н. Комиссаров // Функционирование языковых единиц в коммуникативных актах. – М., 1986. – Вып. 272. – С. 5–12.
10. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – С. 33–40.
11. Темнова Е.В. Современные подходы к изучению дискурса / Е.В. Темнова // Язык, сознание, коммуникация ; отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М. : МАКС Пресс, 2004. – Вып. 26. – С. 24–32.
12. Тихомирова А.В. Типология моделей коммуникации в контексте формирования инокультурной/интеркультурной коммуникативной компетенции учащихся неязыкового вуза / А.В. Тихомирова, А.А. Богатырёв // Международный научно-исследовательский журнал. – 2016. – № 1 (43). – Ч. 4. – С. 50–57.
13. Трошина Н.Н. Прагмастилистический контекст и восприятие текста / Н.Н. Трошина // Прагматика и семантика ; Ин-т науч. инф-ции по обществ. наукам. – М., 1991. – С. 82–93.
14. Чувакин А.А. Теория текста: объект и предмет исследования / А.А. Чувакин // Критика и семиотика. – 2004. – Вып. 7. – С. 88–97.
15. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм «за» и «против» ; под

- ред. Е.Я. Босина, М.Я. Полякова. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–231.
16. Cook G. Discourse and Literature: The Interplay of Form and Mind / G. Cook. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 285 p.
17. Fiske J. Introduction to communication studies / J. Fiske. – London : Routledge, 1982. – P. 6–38.
18. Olson G.M. Cognitive Aspects of Genre / G.M. Olson, R.L. Mack, S.A. Duffy // Poetics: North-Holland Publishing Company. – 1981. – № 10. – P. 283–315.
19. Theories and Models of Communication // ed. by P. Copley, P. Schulz. – Berlin – Boston : Walter de Gruyter, 2013.
20. Ungerer F. An introduction to cognitive linguistics / F. Ungerer, H.-J. Schmid. – Edinburgh : Gate, Harlow, 1996. – 293 p.

Бехта Т. А. Лингвистические модели текстовой коммуникации

В статье отслежена тенденция перехода от изучения текста как интегрированной структуры к анализу текста как коммуникативной системы в спектре новейших лингвистических моделей коммуницирования. Прослежено коммуникативные составляющие – сообщение, код, канал – во взаимосвязи с факторами коммуникации, функциями языка и социокультурным контекстом действительности.

Ключевые слова: лингвистическая модель, коммуникация, текстовая коммуникация, канал, код, сообщение, факторы коммуникации, функции языка.

Bekhta T. Linguistic models of textual communication

The article traces the trend shift from the study of the text as an integrated structure to the analysis of the text as a communication system in the spectrum of new linguistic models of communication. The author singles out the textual communication components – message, code, channel – in conjunction with the factors of communication, the functions of language and socio-cultural context of reality.

Key words: linguistic model, communication, textual communication, channel, code, message, factors of communication, functions of language.